

Венелин Й. Ганев

ПЛЯЧКОСВАНЕТО НА ДЪРЖАВАТА

БЪЛГАРИЯ 1989–1997

София, 2013

Преводът е направен по изданието:

Venelin I. Ganev

PREYNG ON THE STATE

FIRST PUBLISHED 2007 BY CORNELL UNIVERSITY PRESS

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

Copyright © 2007 by Cornell University

© Кънчо Кожухаров, превод, 2013

© Издателство „Изток-Запад“, 2013

ISBN 978-619-152-207-1

ВЕНЕЛИН Й. ГАНЕВ

**ПЛЯЧКОСВАНЕТО
НА ДЪРЖАВАТА**

България 1989–1997

Превод от английски
Кънчо Кожухаров

Предговор към българското издание
Деян Кюранов

*На моята майка, Мария Георгиева Ганева,
и в памет на моя баща,
Йордан Венелинов Ганев (1926–2004)*

Съдържание

Опит върху научното мислене, от което отвикнахме	7
<i>Деян Кюранов</i>	
Благодарности.....	15
1. Дисфункционалността на посткомунистическите държавни структури.....	19
2. Разделянето на партията и държавата като логистичен проблем	65
3. Преобразувания на властта.....	105
4. Победителите като рушители на държавата при посткомунизма.....	151
5. Конституционализмът на слабата държава	191
6. Опърничавостта на укротените	229
7. Посткомунизмът като епизод от държавната трансформация.....	263
Източници	297
Бележки	321
Азбучен показалец	363

Опит върху научното мислене, от което отвикнахме

Деян Кюранов

1.

След като Венелин Йорданов Ганев завършва право в Софийския университет, той става доктор по философия в Чикагския; пак там започва да работи по тази книга през 1997 и я издава в университета Корнел през 2007 г. В оригинал на английски книгата се казва „Preying on the State: the Transformation of Bulgaria after 1989“. Посрещнатата е с академични адмирации от специалистите във водещи американски университети. В ред рецензии е подчертано, че пред международната научна общност е казана нова дума, валидна не просто за България, а и изобщо за научното (не)разбиране на преходите „от социализъм – към ?“, започнали преди четвърт век.

Да поспрем, за да преценим току-що съобщеното. Преди всичко – кои сме тези „ние“, дето са приканени тук да преценят? Ще приема, че това са всички потенциални читатели на тази книга у нас, а това ще рече всички ония, за които реалността, в която живеем, е интересна, а пък научният език не е нещо, което я скрива – а напротив, разкрива я и я прави още по-интересна! Та в преценката ни сигурно ще си кажем:

„Ясно: човек с българска формация, дооформен впоследствие от американския академизъм. Щом го хвалят така, успял е, слава Богу, да надскочи схемата на провинциалиста, пристъпил в „големия свят“ – когото учтиво канят да разправи за своята провинция, зер не отбира от друго... Значи е видял у нас неща, които действително са важни за всички!“ – В този пункт чувствате приятния гъдел на патриотизма. И в следващия миг същият (или може би съвсем не същият, но това е друга тема) патриотизъм ни поставя нащрек: „А правилано ли е видял и вярно ли го е разказал? Да, писал е в Америка, но е работил и на място, разпитвал е хора, следил е медии и настроения – но в крайна сметка не е ли това един американски академичен поглед? Щом го хвалят толкова?“ И ето ни в типичната дилема, сочеща типичен комплекс: мятане се между предубежденията, че една българска история, разказана автентично, ще бъде неинтересна за света – а ако я направим интересна, ще загубим истинността ѝ. Нещо повече, и разказвачът ще е загубил българската си идентичност, ще се е превърнал от „наш“ в „техен“: „Това момче не е българче.“ Вероятно тук си имаме работа с една от конкретизациите на вехтата клетва: „Никой не е пророк в отечеството си!“

Да направим сега оптимистичното, но основателно предположение, че повечето от нас, българските читатели, ще сме направили нужните психо-методологически стъпки, за да си разчистим пътя към тази книга от комплекси и клетви. Следващият ни проблем е относително по-технически и по-сериозен, и той е проблемът за *превода*. Не просто преводът от английски на български, тук затрудненията са банални (и започват още от заглавието), но преодолими: с малко замисляне мисълта на автора стига до нас. И тази мисъл ние я разбираме, но често недоумяваме: „Защо по *този* повод той казва *това* и мисли *натам*? Нали аз – ведно с нашата политически мислеца публика – по *този* повод винаги мисля нещо *друго* и отивам в разсъжденията си на *другаде*?“ Тук някои ще обявят автора

за глупав или неосведомен, и ще се върнат към гореописания комплексен кръг. Градивната алтернатива е да осъзнаем, че авторът е поставил „нашето“ в „техния“ научен контекст и го описва с „техния“ професионален език. И да осъзнаем на второ място, че ако се опитаме да „преведем“ съвременния американски политологически език на масовия днешен българския политологически език – задължително ще изгубим онова различно и ново, което авторът е казал. Изходът е да се откажем от повече превод, а да се хванем да учим този нов за нас език – в крачка, четейки. Така той ще стане част от *нашия* език. И ще се случи едно най-буквално *научаване*, придобиване на нови теоретични инструменти, нещо рядко и полезно. А за онези, които вече са научили този език (аз сред тях не съм) също няма да е зле да си го преговорят.

Всичко това е възможно при едно условие: че гласуваме на автора доверие. Аз правя това, главно на две основания. По-обективното е, че книгата събира и подрежда множество наши собствени мисли, подозрения и прозрения в свързана система. Неща, които всекидневно не забелязваме или ако забележим, наричаме ги – и в къщи, и в медиите – абсурд. В книгата те са придобили логика. И това е основната работа, която има да свърши ученият в такива ситуации: да преразкаже абсурда като логика. С което конструира възможността да променим абсурда поне в по-малко абсурден! По-субективното основание за доверие е болката. Автора го боли, и това прозира доре през най-плътния му академизъм. Затова, като чета, аз не се чувствам унижен до изследователски обект. Чувствам, че авторът, като мисли как да намали моята болка, се надява да намали и своята. Болката ни е една: в България се живее лошо. Има потенциални сили за по-добро, обаче не успяхме да ги отключим. За сметка на това се самоотключиха и развихриха силите за лошо. Трябва да се оправяме отгук нататък.

Съзнавам, че хвърлени така, тези твърдения стоят голо-словно. Няма смисъл да се мъча да ги доказвам тук: тях може да

докаже или опровергае само личният прочит на самата книга. Но аз съм я чел – затова държа да ги кажа, пък другите прочели нека съдят. Книгата е сложно изтъкана, напредва бавно, авторът държи да подготви място в теорията за всяка поредна своя мисъл – а това значи позовавания на предходници, изпреварващи разяснения, критични бележки. И е ценна именно в своята сложност. Затова, вместо да я банализирам в сбит пре-разказ, ще коментирам само онова, което е основната ѝ идея – и принос.

2.

Книгата разказва за *прехода като раздържавяване* на България. За пояснение – да вземем една от формите му, например раздържавяването на Парламента. То напомня съзнателното декапитализиране на социалистическите предприятия като увод към тяхното приватизиране. Но при декапитализацията винаги съществува надеждата, че декапитализираното предприятие, станало веднъж частно, ще заработи като нормален субект на производството и пазара, и ще стане обществено полезно. Докато един държавен инструмент, веднъж раздържавен – например закон, съставен и приет в частен, а не в обществен интерес, – винаги само ще вреди. А иначе този антиобществен закон по правило бива гласуван много демократично и при досконално спазване на всички процедурни изисквания. Антиобщественото съдържание на такива закони се дешифрира лесно – но борбата с тях е трудна, защото самата прообществена демократична форма ги крепи. Затова и част от борбените граждани в такъв момент могат да обявят за враг не раздържавителите в Парламента, а самият Парламент. Виновна е демокрацията: ако я нямаше, никой нямаше да я използва за антиобществено законодателство! И реакцията ви-

наги е еднотипна и се е случвала многократно – да вземем от европейската история узурпирането на властта от Мусолини, или нашия деветнайстомайски преврат: ще разпуснем корумпираните партии, ще направим истинско народовластие, гарантирано от организираната сила на фашото или военните... Лозунги за „пряка демокрация“ и „власт на народа“ (която да бъде отнета от корумпирания и некадърен елит) се чува и на нашите протести отпреди два месеца. Като призив за действие те не заслужиха внимание, протестиращите ги подминаха. Но те заслужават най-сериозно отношение като симптоми – симптоми на огромното разпадане на нашата държавност. Протестите заявиха и „голямото недоверие“ на управляваните към управляващите – което е и резултат от досегашните злоупотреби с държавността, и предпоставка за бъдеща безконтролност и ново раздържавяване.

Чест прави на автора, че е видял сериозността на проблема с държавата още през 1997 г.: сред първите, които го забелязаха по света – и почти никой у нас. У нас тогава активните граждани трошаха прозорците на Народното събрание; изобщо цялото внимание беше приковано в политическото, но политическо – разбрано като не-социализъм, като демократизация (или обратно – като борба за реакционен реванш). „Ние да оправим демокрацията, тя държавата сама ще се оправи“ – това бе преобладаващата нагласа и на активистите, и на аналитиците на прехода. И схемата работеше – в Чехия, Унгария, Полша; приемаше се, че и у нас ще върви така, макар и по-бавно. Първото гръмко предупреждение дойде от Албания през същата 1997 г.: народът там се въоръжи с разграбеното от полицейски участъци и казарми оръжие, държавата престана да функционира и обществото тръгна към хаос. Гражданският мир бе спасен от демократичната машина: въоръженият народ отиде да гласува на избори, а след изборите постепенно сдаде оръжието, като избра практически същите партийни лидери, които преди го бяха докарали до тази буна. А държавата се позакрепи,

но остана все така корумпирана и неефективна. (Паралелите с нас сега са търсени.) Но за наблюдателите – на фокус беше отново само демокрацията-спасителка от гражданска война; раздържавяването на Албания, което беше породило проблема, пак остана само фон. По това време Лукашенко ставаше диктатор: наблюдателите окайваха беларусите, че доброволно сменят демокрацията с диктатура – но не видяха разрушената държавност, която той възстановяваше. Малко по-късно дойде Путин и схемата се повтори – той отнемаше демокрация, но даваше държавност. Обаче в демократическо заслепление и руската опозиция, и външните аналитици виждаха само отнемането, и отново обявиха руския народ за непонятен: как може да гласува за човек, който само им взема? (Редно е да отбележа, че през 2000 г. и аз виждах така частично – и нося съответната интелектуална и морална отговорност.)

Днес тогавашните заслепености от скока тоталитаризъм-демокрация, които доминираха дискурса и практиката до към 2000 г., пораждат множество оправдателни обяснения: но те имат лична, а не теоретична ценност. Теоретична ценност има анализирането на държавността, на онова, което преди беше невидимо. През 1989 практиците изпреварваха теоретиците, те вършеха днес онова, което теорията довчера приемаше за невъзможно. В открояването на темата за държавността теоретиците взеха реванш: преодолявайки общото течение, намериха се хора, които успяха да осъзнаят проблема и да бъдат тревога (ще спомена Стивън Холмс, Томас Карътърс, Иван Кръстев). Не бяха чути веднага, изминаха десетина години, преди идеята да повлияе на действието. Идеята, че в прехода от тоталитаризъм към демокрация е важна не само демокрацията – но и държавата; и че – каква ерес! – има моменти в живота на едно общество, когато *държавата е по-важна от демокрацията*. Защото иначе раздържавяването поражда разобществяване: поемаме към една нулева степен на социалност. И не знаем в коя точка процесът става необратим, но знаем, че

такава точка има. От там нататък всякакви термини, описващи формите и институциите на управление, стават неприложими: управление няма, върнали сме се в дополитическото царство на грубата сила на индивидуалните актьори.

В нашия преход, както и в други, отслабването на държавността вървеше редом с развитието на демократизацията. Но от логиката на книгата следва, че елементарна зависимост, примерно обратна пропорционалност, от типа „за да има повече демокрация трябва да има по-малко държава“ – няма. Авторът знае сложността на тази материя, дава си сметка, че социалистическата държава трябваше да бъде променена – но резултатите показаха, че сме „преминали чертата“. Къде беше тази черта – и всички подобни „черти“ – е трудно да се каже дори впоследствие, камо ли по време на движението към тях. Но безспорно е, че ако тогава имахме сегашното разбиране, щяхме специално да я търсим, за да не я прекосим без да искаме. А в нашия случай, струва ми се, проработиха елементарни инерции – действащи именно, защото са елементарни – по схемата „Покрай наш Илия – и свети Илия!“. Първо рушахме социалистическата партия-държава, после държавата-партия, и накрая – просто държавата. Като добронамерените от нас се надяваха, че демокрацията в края на краищата ще оправи всичко (да се спомним аналогията с декапитализационната приватизация, дето щеше да я оправи пазарът). А някои други от нас решиха, че, първо, отслабената държава трябва спешно да бъде използвана за масово криминално присвояване, и, второ, че докато държавата си остане слаба, няма да ги заплашва съд. И ще им дава възможности за нови обогатителни беззакония. За такова поведение и демокрацията не е пречка – стига държавата да е слаба, както не е пречка и една слаба диктатура. Във втората половина на деветдесетте това се усети, започна укрепване на държавата – примерно чрез създаването на валутния борд. Но партизаните на слабата държава бяха достигнали критическата маса да могат да влияят на политиката и икономиката. Това удържа държавата слаба и до днес.

3.

Теорията ни помага да видим всичко това; но можем само да гадаем до каква степен (както беше споменато) процесът е напреднал – и дали не е станал необратим. И да се надяваме, че следващата политическа криза няма да ни изненада с успешен и радикален антидемократизъм. И да чакаме да дойде Венелин Ганев (или друг някой), за да ни изясни проблема, та да се хванем нещо да оправяме. Защото очевидно ние, местните, не сме се разбързали да работим по темата. Сякаш не ни засяга. Виж, да обясним защо протестиращите нямали основание за протест, което било проличало от факта, че не съумели да формулират реалистични политически искания – тук реагирахме светкавично.

София, април 2013 г.

Благодарности

Този проект започна през 1997 г. в департамента по политология на университета на Чикаго. Писането не беше лесно и може би нямаше да бъде завършено без подкрепата на учителите и колегите, които ми помогнаха да упорствам в ледените води на академичния свят и отново и отново изразявах убеждението си, че това, което за мнозина изглеждаше като определено неортодоксален проект, фокусиран върху сложна материя, си заслужава да бъде изследвано. Вдъхновяващите разговори с Дейвид Д. Лейтин и Лойд Рудолф ми помагаша да продължавам. Можех също така да разчитам на едно сплотена група от колеги поддръжници: Джули Ейлиг, Марк Блиц, Елис Джулиано, Гретхен Хелмке, Данте Скала, Лин Тесър, Пийт Улф и Якуб Жйелински. Благодарен съм на всички – много жалко е, че тази група се разпиля във всички посоки.

От голяма полза за мен беше времето, прекарано в, уви, вече несъществуващия Център за изучаване на конституционализма в Източна Европа към Юридическия факултет на университета на Чикаго. Благодаря на моите колеги там – Аня Буджяк, Найда Гелазиз и особено на Дуайт Семлър – за тяхната помощ и съвети.

Особено съм признателен на моите най-добри приятели в кампуса – Джон Кени и Фоуна Форман-Барзилай, които винаги намираха верните думи, за да окуражат един склонен към отчаяние писател. Винаги ще ценя спомена за нашите разговори, интелектуални пътешествия и спорове.

Най-големият ми интелектуален дълг е към Стивън Холмс. Именно Стив бе човекът, който внимателно, но настойчиво ме подтикваше да разгледам сериозно проблема за посткомунистическата държавност; именно Стив ми предлагаше напътствия и ме провокираше всеки път, когато имах нужда от това. Да го имам за учител и приятел беше дар, за който съм истински признателен.

През 2000 г. напуснах Чикаго и изоставих проекта, но се върнах към него през моята година като стипендиант на „Институцията Хувър“ в Станфордския университет (2003–2004). Стимулиращата атмосфера в „Хувър“ ми позволи съществено да преправя и разширя текста. Благодаря на Робърт Конкуест, Кен Джоуит, Майкъл Макфол и Джон Дънлоп за техните съвети и на Джеръми Сури, Скот Кийф, Джой Тейлър Кели, Треиси Тили и други приятели за тяхното другарско отношение.

През годините, които посветих на този проект, до мен бяха няколко щедри учени, които загубиха ценно време в обсъждане на моите идеи и четене на чернови. Техните коментари с критики ми помогнаха да подобря качеството на моите доводи: Анна Гжимала-Бусе, Георгий Дерлугуян, Йошико Херера, Мартин Кригиер, Джим Макадамс, Бернар Манин, Войчех Садурски, Херман Шварц, Чарлз Тили и Ян Зиелонка. Много съм задължен на двама забележителни български учени, които многократно четеха черновите на отделните глави и обсъждаха целия проект: Антоанета Димитрова и Ралица Пеева. Без тяхното приятелско насърчение щях все още да се лутам из лабиринтите на нерешими дилеми.

Книгата бе завършена в Маямския университет на Охайо и аз искам да отдам дължимото на подкрепата на мнозина колеги и приятели там: Уорън Мейсън, Райън Берило и Сюзан Кей за това, че помогнаха на млад и неопитен колега да се адаптира към предизвикателствата на професорската кариера; Гюлназ Шарафутдинова, Дъг Шумавон, Стийв Де Лу и

Шийла Краучър за това, че винаги бяха готови да обсъдят сериозно поредната ми чудата идея; и Уолт Вандербуш за това, че благосклонно търпеше многобройните посещения на един паникьосан и объркан съсед по офис. Особено съм задължен на Карън Дауиша и Адийд Дауиша, чиито постоянни интервенции ми помогнаха да спазвам самоналожените си срокове и без чиито интелектуални напътствия не бих могъл да намеря своя път.

Различни варианти на главите в тази книга бяха представени в Келогския институт за международни изследвания, Университета на Нотр Дам (април 2000), Йейлския университет (април 2001), Института на Европейския университет във Флоренция (февруари 2002), Харвардския университет (март 2004), и Станфордския университет (април 2004); благодарен съм на всички участници в тези форуми за техните коментари и предложения. По-ранни варианти на Четвърта и Седма глава се появиха в *Communist and Post-Communist Studies*, на Втора глава – в *East European Politics and Societies*, и на Шеста глава – в *Europe-Asia Studies*.

В Корнел Юнивърсити Прес този проект беше приет с радост от Роджър М. Хейдон. Убедеността му в ценността на това, което аз имах да кажа, и неговите редакторски предложения в крайна сметка направиха възможно осъществяването на проекта.

Аз съм благодарен на моите български приятели, чиито реакции, съвети и оригинални гледни точки се оказаха наистина безценни: Румен Аврамов, Асен Балтов, Сава Бенински, Асен Джингов, Емил Георгиев, Йонко Грозев, Юлия Гурковска, Деян Кюранов, Румяна Коларова, Малин Комсийски, Иван Кръстев, Стефан Кючуков, Александър Михайлов, Илиан Михов, Стефан Попов, Росен Поцков, Кристиян Таков, Велизар Широу и Мариус Величков.

Не би било възможно да се захвана с такъв тежък проект без непрестанната подкрепа на моето семейство. Моята вече

починала леля Невена Желязкова беше винаги извор на надежда и вдъхновение. Моят чичо Милчо Спасов, един забележителен интелектуален компаньон и любим мой приятел, винаги успяваше да захрани изтощените ми интелектуални батерии. Моят брат Георги Ганев и снаха ми Ана Ганева винаги намираха блага и твърда дума да ме насърчат, когато се нуждаех от това. Най-добрият ми приятел – жена ми Мила – някак си успяваше да ме вдъхнови дори когато затъвах в голата пустиня на вътрешната неувереност и бях на ръба да се откажа. Всекидневните разговори с Йори, моя по-голям син, правеха самотата на интелектуалното пътешествие поносима. А моят по-малък син Марти ежедневно съумяваше да изиграе ролята на един малък магьосник, в състояние отново да върне красотата на живота.

Най-дълбоките си благодарности отправям към онези, чиято безусловна любов усещах всеки миг по пътя: моята майка Мария Ганева и починалия ми баща Йордан Ганев, които не доживя да види проекта завършен, но до сетния си ден не се усъмни, че „И това ще стане“. На тях е посветена тази книга.